

PETER ŽEŇUCH*

O slovenčine a konfesionalizme Slovákov¹

ŽEŇUCH, P.: On Slovak language and Slovaks' confessionalism. *Slavica Slovaca*, 58, 2023, No 2, pp. 436–443 (Bratislava).

The cultural language of the West Slovak Trnava region represents mainly the Catholic line of Slovak national and cultural development, it can be considered as an important stage of fulfilling the needs of Slovak society in the pre-codification period of the cultural development of Slovaks. This process of application of the cultivated national language in Bible translation was also realized in other Slavic nations and is closely related to the codification processes of Slavic national languages. The Slovak confessional development of the second half of the 18th century was also influenced by the struggle for the literary form of the Slovak language. Although language is a national-identifying attribute of a nation, the linguistic diversity of monuments associated with Slovakia, especially the place of their origin, also depends on the linguistic-cultural traditions of the diverse Slovak confessional communities. This linguistic diversity of monuments, however, only proves the multiplicity of the cultural-confessional development of the Slovaks and their linguistic-confessional traditions. The convergent development of the national Slovak language is proof of its function as a unifying means of communication.

Slavistics, Slavs, liturgical languages, language and culture, literary language, Slovak language.

Slovenský konfesionálny vývin do druhej polovice 18. storočia ovplyvňoval najmä zápas o literárnu podobu slovenčiny, ktorá je národno-identifikačným atribútom Slovákov. Jazyková pestrosť pamiatok miestom svojho vzniku spätých so Slovenskom súvisí s jazykovo-liturgickými tradíciami a konfesionálnou identitou jednotlivých cirkevných spoločenstiev. Táto pestrosť kultúrne a jazykovo-liturgických tradícií v slovenských konfesionálnych prostrediach nie je nijako v protiklade s vývinom jazykového systému slovenčiny a jej zjednocujúcej národno-reprezentatívnej funkcie.²

Rozvoj slovenského konfesionálneho prostredia až do Bernolákovej kodifikácie sa sústreďoval najmä na tú zložku identity Slovákov, ktorá rozvíjala a formovala jazykovo-konfesionálne povedomie. Konfesionálnym prostredím inšpirovaná jazyková pestrosť slovenských písomností pritom svedčí o prirodzenom kultúrnom a historickom vývine jazykového myslenia (*sensus communis*) Slovákov. Jazykové a kultúrne povedomie všetkých Slovákov používajúcich jednotlivé nárečia spočíva na spoločnom jazykovo-historickom východisku, ktoré už od najstarších čias bolo silne prepojené s religióznymi kresťanskými tradíciami. Integračné procesy v slovenčine tak zreteľne dokumentujú jej jednotný vývin, čo umožňuje vnímať slovenčinu ako jedinečný slovanský jazyk, ktorý rozvíjal porovnateľne s ostatnými slovanskými jazykmi už od najstarších praslovanských čias. Slovenčina má kultúrno-identifikačnú a národno-identifikačnú funkciu

* Prof. PhDr. Peter Žeňuch, DrSc. (orcid.org/0000-0002-5108-5425), Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, v. v. i., Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava.

¹ Štúdia patrí k výsledkom riešenia projektu VEGA 2/0002/2021 „Liturgický jazyk veriacich byzantsko-slovanskej tradície na Slovensku.“

² Žeňuch, P.: Slováci a slovenčina v jazykovo-historických a konfesionálnych súvislostiach. Procesy a kontexty kultúrnej komunikácie. Bratislava: Slovenský komitét slavistov – Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, 2022, s. 10.

a tvorí základný pilier integrujúceho slovenského historického vývinu, hoci ju ovplyvňovala konfesionálna rozmanitosť. Jazykový vývin Slovákov sa napriek jazykovo-konfesionálnym špecifikám neuberal cestou jazykovej divergencie, lebo v každom jednom konfesionálnom prostredí sa zdôrazňovala potreba spoločného literárneho jazyka vychádzajúc z historických princípov slovenčiny ako kultúrneho jazyka.

Živý kontakt slovenčiny s jednotlivými liturgickými jazykmi používanými pri slávení obradov cirkví a v rámci cirkevných tradícií sa uskutočňoval vždy v spojení so živou ľudovou kultúrou, religiozitou a tradíciou, ktorá sa aj podnes prejavuje v tradovaných i písomných pamiatkach slovenskej duchovnej kultúry. Tento živý vzťah medzi ľudovým jazykom a cirkevným prostredím súvisel s rozvojom literárnej tvorivosti a oficiálnou literárnou a písomnou kultúrou jednotlivých konfesií. Každodenne sa tento prístup uplatňoval v kontexte potrieb spoločenskej, kultúrnej ale i hospodárskej komunikácie, a teda každodenného života Slovákov. Každé spoločenstvo sa tak rozvíjalo v úzkom kontakte so svetskou a cirkevnou správou. Predstavovalo ju najmä inštitucionalizované prostredie a reprezentovali ho predstavitelia svetskej a cirkevnej vzdelaneckej vrstvy spoločnosti. Svetskí i duchovní boli nielen kniežatami (nobilitou) spoločenstva, ktorým patrila náležitá úcta a titulatúra *pánov* (stsl. *vladyka*, gr. *kyrios*, lat. *honoratus*, alebo *princeps*), ktorá sa preniesla aj do modernej jazykovej praxe, keď sa aj miestni duchovní správcovia začali vnímať ako honorátna vrstva spoločenstva. Tak možno vysvetliť aj sémantický posun pôvodného významu slova *kňaz* (*vladyka*), ktorým sa titulovali členovia privilegovanej vrstvy, k užšiemu a špecializovanému významu termínu *kňaz* (*sacerdos*) v súčasnej slovenčine. S pomenovaním *kňaz* sa v slovenčine spájajú významy, ktoré súvisia s povolaním osoby vykonávať nielen náboženské úkony, ale aj viesť úrad cirkvi. V pomenovaní *kňaz* sa zdôrazňuje nielen dogmatickosť jeho posvätnosti, ktorú dotýčná osoba prijala v rámci kňazskej vysviacky. Aj význam slova *pán*, *páni* súvisí s preukazovaním úcty k vyššie spoločensky postavenej osobe či komunite. Toto vnímanie platí aj pri oslovovaní kňaza nielen ako duchovného správcu spoločenstva. Pomenovaním *pán* sa označujú svetskí a duchovní predstavení, honoráti, ktorí v hierarchickej štruktúre spoločnosti tvorili nielen slobodnú vrstvu, teda nepatrili k poddaným, ale aj spoločensky a vzdelaním vyššie postavené osoby.

Miestne vzdelanecké duchovné centrá cirkevného a svetského charakteru ovplyvňovali nielen kultúrne, ale aj konfesionálne myslenie spoločenstva. V predkodifikačnom období vývinu slovenčiny sa formovali práve v prostrediach pevne spätých s rozvojom vzdelanosti, práva, osvety, cirkví a kultúry.

Pre slovenskú jazykovú tradíciu a jazykovo-kultúrnu identifikáciu je takýmto najvýznamnejším centrom Trnava s jej jezuitským univerzitným prostredím. Vznik tohto kultúrneho centra v slovenskom kontexte je prirodzeným výsledkom vývinu slovenskej najmä v prostredí katolíckej kultúry, ktorá už od začiatku 17. storočia inštitucionálne a do veľkej miery priamo i nepriamo ovplyvňovala aj rozvoj ostatných jazykovo-konfesionálnych tradícií na Slovensku. Patrili k nim nielen slovenskí gréckokatolíci, ktorí už koncom 17. storočia v jezuitskom trnavskom prostredí našli vhodné podmienky pre rozvoj vlastnej katolíckej identity v duchu byzantsko-slovanského konfesionizmu. Podobne aj slovenskí evanjelici vytvorili slovenskú jazykovo-konfesionálnu tradíciu, na ktorú síce vplývali tradičné české evanjelické centrá, a to najmä vďaka českej duchovno-liturgickej piesňovej kultúre a prostredníctvom českej kralickej Biblie, ktorej vernakulárny jazyk bol blízky kultúrnemu západoslovenskému variantu slovenčiny, ktorý sa aktívne rozvíjal v katolíckom univerzitnom prostredí v Trnave a pôsobil aj ako administratívny komunikačný prostriedok viedenskej kancelárie so slovenskými stoličnými úradmi v Uhorsku. Slovenskí kalvíni si svoju konfesionálnu identitu vybuďovali pod vplyvom šíriacich sa ideí kalvinizmu,

ktorý stojí na princípoch používania materinského (nielen vernakulárneho) jazyka v rámci bohoslužieb. Vďaka zásade používať materinský jazyk pri liturgii sa začala ako liturgický jazyk v prostredí reformovanej cirkvi na východnom Slovensku používať východná slovenčina, ktorú nazývame kalvínska a ktorá je predovšetkým liturgickým jazykom miestnych kalvínov. Tento liturgický jazyk východoslovenských kalvínov je však funkčne ukotvený variant kultúrnej východnej slovenčiny. Tento funkčne ukotvený variant východnej slovenčiny je liturgickým jazykom reformovanej slovenskej kalvínskej cirkvi.³

Ako vidno, mnohotvárný slovenský jazykový konfesionalizmus vyvoláva predstavu o tom, že rozmanité cirkevné tradície vznikli na Slovensku ako výsledok cirkevnej identifikácie Slovákov. Slováci však aj v rámci tohto procesu nachádzali synergiu pre ukotvenie kultúrneho variantu svojho jazyka aj ako literárneho jazyka. Táto snaha sa v istom okamihu vývinu literárnej slovenčiny sústredila najmä na rozvíjanie týchto jednotlivých kultúrnych variantov, ktoré však v konečnom dôsledku prispeli k celkovej kultivácii slovenčiny nielen v jednotlivých slovenských konfesionálnych centrách.

Moderný nekonfesionálny prístup k používaniu spoločného literárneho jazyka Slovákov sa uplatnil neskôr, a to v súvislosti s kodifikáciou jazyka, ktorá zahrnuje v prvom rade opis systému (gramatika) jazyka a jeho slovné zásoby (slovník). V predstavách slovenských vzdelancov a vlastencov pôsobiacich v kontexte rozmanitých konfesionálnych prostredí táto snaha o spoločnú jazykovú kultiváciu Slovákov predstavovala ústredný bod spoločnej slovenskej emancipácie.⁴ S touto jazykovo-kultúrnou emancipáciou preto nesúvisí mnohorakosť jazykov konfesionálneho slovenského literárneho rozvoja, ktorá ako spoločný prvok presadzovala tradičnú kresťanskú a kultúrnu hodnotovú orientáciu slovenského jazykového spoločenstva.

Už v staroslovenčine veľkomoravského prostredia a v jej jazykovo-literárnom živote možno identifikovať nielen lexikálne prieniky z latinského i z byzantského liturgického prostredia, ktoré poukazujú na kultúrno-ekleziálnu synergiu v období fungovania veľkomoravského literárneho jazyka, lebo tento najstarší literárny jazyk Slovanov i Slovákov už reflektuje ustálenosť terminológie na strednom Dunaji pôsobiacich kresťanských misií. Tie so sebou priniesli špecifické pomenovania súvisiace s každodenným kresťanským životom. A tak už na začiatku zjednocujúceho konvergentného jazykového vývinu slovenčiny možno pozorovať aj jazykovú obradovo-liturgickú rozmanitosť, ktorú reprezentuje najmä cirkevná terminológia, ktorá prichádzala najmä z latinskej alebo byzantsko-gréckej liturgickej kultúry, nie je na Slovensku nič nezvyčajné. Terminologickú rozmanitosť a variabilitu dokumentujú staroslovenské i cirkevnoslovenské literárne texty a liturgické písomné pamiatky, ktoré v tom čase paralelne používali obradovo príznačné termíny pomenúvajúce tie isté alebo podobné procesy kresťanského bohoslužobného slávania a jednotlivých obradových ceremónií podľa svojej tradície. Tieto pomenovania sa vzťahujú nielen na bohoslužobné predmety, ale pomenúvajú duchovné osoby, cirkevnú organizáciu a jej štruktúru, bohoslužobné slávenie, liturgické časy a pod., napr.: *omša* (мѡша) popri *služba* (служба), *večerňa* (вечернѧ), *povečerňa*, *povečernica* (повечернѧ), *masopust* (масопѡстъ), *pôst* (постъ), *ceta* (цѡта; vo význame ‚drobná minca‘), *križ* (крижъ) popri *krest* (крѡстъ), ďalej *jerej*, *pop* alebo *strižník* (стрижнькъ, s významom kňaz), tiež *presbyter* i *sacerdos* na označovanie duchovného stavu, *mních*, *mníška* (мѡнихъ, мѡнишица), *kaluger* (калѡгеръ), *komkanie* (комканіѡ, s významom ‚prijímanie‘), *ocot* (ѡцѡтъ), *igumen* (игѡменъ)

³ Kotulič, I.: Historické hláskoslovie a tvaroslovie východoslovenských nárečí (1957). Bratislava: Veda, 2017.

⁴ Doruľa, J.: Predstavy slovenských vzdelancov o jazyku a etnickej identite Slovákov v období národného obrodzenia. In Doruľa, J. (ed.): Historický význam a odkaz diela osobností slovenského národného obrodzenia. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2014, s. 79-130.

порги *opát* (впатъ), *archijerej* (архиерей) porgi *biskup* (єпископъ alebo aj бискупъ), *pápež* (папъжъ), *dežma* (дежъма, z lat. decima vo význame cirkevný desiatok), *prosfora* (просфѣра), *oblatio* (приношение) a ďalšie. Aj sama lexéma *oltár* (олтарь), ktorou sa označuje obetný stôl podľa latinskej tradície alebo aj celý oltárny priestor, kde sa nachádza tento obetný stôl podľa byzantskej tradície, je príkladom takého pomenovania, ktoré odráža špecifickosť obradovo-liturgickej tradície rímskej alebo byzantskej cirkvi.⁵ Treba len poznamenať, že tieto konfesionálne príznačné jazykové prvky sú bežnou súčasťou kultivovaného staroslovienského literárneho jazyka a jazykového štýlu starých Slovákov, ktorý si pestovala a používala aj domáca veľkomoravská spoločnosť. Ján Stanislav v tejto súvislosti uvádza, že tieto pomenovania „Konštantín a Metod a ich pomocníci ich čerpali pre svoje misijné ciele predovšetkým z kultúrneho štýlu jazyka (nárečia), ktorý tu už bol. Prevzali aj texty bohoslužobných úkonov, ktoré tu už boli preložené pred ich príchodom na Veľkú Moravu“ a ďalej uvádza, že tento literárny jazyk preberal mnohé prvky z ľudového prostredia, lebo rozvíjajúca sa „stará slovenčina bola prostriedkom styku na Veľkej Morave prinajmenej vo vyššom štýle, v náboženskom živote a v literatúre. Nemohla sa izolovať od ľudí, ktorí ju upotrebovali a ktorí sa s jej pomocou stýkali v uvedenej sfére.“⁶

Živý ľudový veľkomoravský jazyk bol teda v spojení práve s vyššou literárnou písomnou kultúrou a vo veľkomoravskom jazykovom kontexte tvoril jeho pevnú zložku. Tak isto prenikal živý ľudový jazyk aj do neskoršej literárnej ústnej či písomnej tradície Slovákov a rozvíjal slovenské jazykové povedomie, presadzoval a ovplyvňoval liturgickú reč a v rámci jednotlivých konfesionálnych tradícií formoval spoločné jazykovo-historické povedomie.

Veľkomoravská starosloviencina pritom obsahuje nielen doklady o vývine a rozvoji najstaršej etapy slovanského písomníctva, ale tento veľkomoravský písomný (literárny a liturgický) jazyk predstavuje analogickú hodnotovo ukotvenú, a tým aj zjednocujúcu literárnu podobu jazyka, ktorý možno z funkčného hľadiska prirovnať k dnešnému spisovnému jazyku. V literárnom jazyku Veľkej Moravy sa tak uplatňuje rozmanitosť terminológie jednotlivých konfesionálnych či liturgických tradícií. Aj pestrosť súčasnej konfesionálne motivovanej slovnej zásoby slovenského národného jazyka súvisí najmä s podmienkami kultúrneho vývinu spoločenstva a jej jazykovo-konfesionálnych identifikačných priorít. Cirkevno-správne podmienky a okolnosti vplývali na všeobecné fungovanie písomnej kultúry, ktorá reflektuje spoločenské potreby konfesionálnych prostredí a vzťahov v rámci týchto cirkevných spoločenstiev. Táto terminológia preto vzbudzuje osobitný záujem bádateľov v oblasti jazykovedy.

Tradičná kultúrno-konfesionálna synergia duchovných zdrojov vychádza z korelácie medzi tradičnou rímskou i grécko-slovanskou cirkevnou tradíciou a má zásadný význam nielen pre fungovanie staroslovienského jazyka, ale je do veľkej miery aj inšpiráciou pre analýzu a interpretáciu konfesionálnej rozmanitosti staršieho, novšieho i súčasného vývinu slovenskej konfesionálnej a liturgickej tradície a literárnej kultúry, ktorá do veľkej miery je v úzkom vzťahu aj s prekladaním Biblie a liturgických textov do súčasnej slovenčiny.

Dovoľme si tu poukázať napríklad na liturgickú cirkevnú slovančinu ako na príklad jazyka, ktorý je nielen pokračovaním liturgickej staroslovienciny. Starosloviencina sa ako literárny a liturgický jazyk rozvinula v rozmanitých jazykových redakciách v obradovom a konfesionálne jedinečnom grécko-slovanskom prostredí. Tento liturgický jazyk sa však stal východiskom práve pri vzniku viacerých pisárskych tradícií v širšom slovanskom kontexte. V kláštorňoch

⁵ Žeňuch, P.: Byzantsko-slovanská tradícia v staršom období vývinu slovenskej kultúry. In: Konštantínove listy, 2020, roč. 13, č. 1, s. 112-125, <https://doi.org/10.17846/CL.2020.13.1.112-125>.

⁶ Stanislav, J.: Dejiny slovenského jazyka. I. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1967, s. 243-244.

pisárskych dielňach ako v centrách vzdelanosti a duchovnosti sa prepisovali nielen hlaholské či cyrilské liturgické knihy, ale vznikali aj nové texty literárneho a liturgického charakteru. Viaceré známe a v slovanskom prostredí neskôr rozšírené literárne a liturgické texty sa v jednotlivých kultúrnych strediskách slovanskej duchovnosti a kultúry neraz aktualizovali a prispôbovali potrebám miestneho jazykového úzu. Aktualizovali sa nielen už existujúce liturgické texty, ale vznikali aj variácie právnych a edukačných spisov a kompendií a na ich základe vznikali aj ďalšie rozmanité exegézy, výklady, homiletické a edukačné texty v cirkevnej slovančine, ktoré v súčasnosti slúžia najmä na poznávanie stavu a rozvoja staršej slovanskej písomnej kultúry spätý s byzantsko-slovanskou písomosťou a tradíciou aj na Slovensku. Cirkevnoslovanské a cyrilikou napísané pamiatky svedčia preto najmä o rozmanitosti slovanských jazykových redakcií a cirkevnoslovanskej literárnej kultúre.⁷

Byzantsko-slovanská i latinská duchovná, literárna a liturgická tradícia však bola a podnes je aj v úzkom kontakte s occidentálnou (západnou) kultúrnou a konfesijnou tradíciou. Toto prepojenie latinskej a byzantskej duchovnosti sa nestratilo ani po páde veľkomoravskej cirkvi, ale pretrvalo v kláštoroch ako duchovných a vzdelaneckých centrách aj na Slovensku a vôbec v Uhorsku. Hoci sa v nich postupne prejavila exkluzivita latinského obradu a latinskej kultúry, ktorá priviedla kresťanstvo východného obradu k subordinácii v rámci katolíckej cirkvi,⁸ predsa sa v mnohých jazykových prostriedkoch dajú nájsť prvky duchovno-kultúrneho kontinua. Dokazuje to celý rad starších i novších písomných pamiatok, ktoré vznikali alebo sa používali v slovanskom prostredí⁹ a ktoré slúžia ako svedectvo o stretaní sa byzantsko-slovanskej, latinskej a neskoršie aj evanjelickej duchovnej kultúry.

Národný a kultúrny vývin Slovákov nepretržite spájajú snahy jednotlivých cirkevných tradícií, ktoré sa prejavili v celom spektre slovanskej literárnej komunikácie. Za východisko pri rozvíjaní slovanskej jazykovo-literárnej jednoty si mnohí vlastenci v predpisovnom období vybrali síce jazyk liturgie a konfesijného prostredia: tak napríklad Daniel Krman (1663 – 1740) sa prostredníctvom českého jazyka ako jazyka „dcéry snažil vzkriesiť matku,“ keď sa pokúšal o kultiváciu slovenčiny prostredníctvom českého jazyka kralickej Biblie. Vychádzal pritom z tradičnej predstavy slovenských vzdelancov o tom, že starobylý jazyk Slovákov, pôvodných obyvateľov slovanskej pravlasti, je matkou všetkých ostatných slovanských jazykov, no pre nečinnosť, nebanlivosť, nedostatočnú starostlivosť Slovákov o zveľaďovanie literárny jazyk Slovákov ustrnul vo svojom rozvoji, preto dcéry (teda ostatné slovanské literárne jazyky, ako napr. čeština, poľština a pod.) „*mámu řeči pjsmem dítky přewýssily swau*“.¹⁰ Aj kamaldulská slovenčina v prvom slovanskom preklade Biblie a v Kamaldulskom slovníku je typická najmä pre vzdelanecké prostredie katolíckej jezuitskej trnavskej univerzity, prešporského seminára a cisársko-kráľovskej viedenskej kancelárie, ktorá sa pre styk so slovenskými stolicami rozhodla používať najmä túto v univerzitnom prostredí Trnavy kultivovanú a rozvíjanú podobu západoslovanského variantu slovenčiny. Západoslovanský variant kultivovaného jazyka sa však už ako prostriedok všeobecnej komunikácie všeobecne používal a o jeho rozšírenosti v predpisovnom období slovenčiny na celom území Slovenska svedčí napríklad tiež existencia cyrilských duchovných piesní v rozmanitých gréckokatolíckych rukopisných spevníkoch napísaných v tejto

⁷Knoll, V.: Cirkevní slovanština v pozdním středověku. Praha: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., Scriptorium. 2019.

⁸Adam OP, M.: Interekleziálne vzťahy medzi kresťanmi latinského a byzantsko-slovanského obradu v bývalom Uhorsku počas vlády Arpádovcov (1000 – 1301). In: Teologický časopis, 2006, roč. 4, č. 2, s. 25-26.

⁹Žeňuch, P.: K dejinám cyrilskej písomnej kultúry na Slovensku. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2015.

¹⁰Doruľa, J.: Predstavy slovenských vzdelancov o jazyku a etnickej identite Slovákov v období národného obrozenia, c. d., 102-104.

západoslovenskej podobe slovenčiny. Uplatnenie západoslovenského variantu kultúrnej slovenčiny v celoslovenskom prostredí dokumentuje aj rozšírený katolícky spevník *Cantus Catholici* (1655 v Levoči a 1700 v Trnave), ktorého texty piesní používali nielen veriaci katolíckej cirkvi počas slávení omší, ale dobre ho poznali všade v celej katolíckej cirkvi a teda aj v cirkvi byzantsko-slovanskej tradície, ktorá najmä po prijatí únie prijala rímsku jurisdikciu.

Kultúrna západoslovenčina sa šírila aj v administratívno-právnej sfére, ba používala sa aj ako jazyk katolíckych prekladov biblických textov.¹¹ Prekladanie Biblie možno pokladať za završenie slovenského jazykového procesu, ktoré viedlo k uplatneniu kultivovanej podoby slovenčiny ako sakrálného jazyka slovenských veriach. Treba však dodať, že rozšírenosť západoslovenského kultúrneho variantu jazyka Slovákov umožnila nielen katolícka cirkev, ale jeho rozšírenie na najširší okruh používateľov súvisel s jeho funkčným uplatnením mimo konfesionálneho prostredia, napr. v dokumentoch súvisiacich urbáriálnou reformou a v ďalších písomnostiach administratívno-právnej povahy na Slovensku. Západoslovenský kultúrny jazyk ako jazyk trnavského vzdelaneckého prostredia poslužil ako východisko aj pri kodifikácii slovenčiny Antonovi Bernolákovi (1762 – 1813). Tento kodifikovaný jazyk naplno využil v časomernej básnickej tvorbe Ján Hollý a tiež je jazykom prekladu prvej slovenskej tlačenej Biblie, ktorú vydal Jur Palkovič koncom dvadsiatych a v tridsiatych rokoch 19. storočia v Ostrihome.

Kodifikovanie spoločného literárneho jazyka Slovákov je aj pre slovenské konfesionálne spoločenstvá východiskom za takú spoločnú podobu slovenčiny, ktorá je nielen jednotným komunikačným nástrojom, ale je aj svedectvom o národnej integrite a slúži na prezentáciu spoločnej jazykovo-kultúrnej identity všetkých používateľov.

Vďaka Ľudovítovi Štúrovi sa spisovný slovenský jazyk začal vnímať ako celospoločensky akceptovaný komunikačný nástroj, ktorý zhmotnil a naplnil kultúrne a duchovné potreby Slovákov smerujúce k spoločnej literárnej komunikácii. Spisovná štúrovská slovenčina sa tak stala nielen spoločným a zjednocujúcim komunikačným prostriedkom, ale aj základným komunikačným prostriedkom pre všetkých jeho používateľov na území Slovenska bez ohľadu na ich konfesionálnu, liturgickú a tiež jazykovo-etnickú identitu. „Hoci Ľ. Štúr a jeho stúpenci (z nich predovšetkým Jozef Miloslav Hurban) s veľkým úsilím bránili novú, štúrovskú kodifikáciu spisovnej slovenčiny, nevyvinuli nijaké úsilie o nahradenie bibličtiny v obradovom prostredí svojej evanjelickej cirkvi spisovnou slovenčinou. Bola to oblasť, v ktorej plne rešpektovali tradične ustálené zvyklosti, do ktorej nezasahovali, ktorú nechávali jej ďalšiemu vývinu. Nová spisovná slovenčina sa mala stať spoločným majetkom všetkých Slovákov, spoločným nástrojom kultúrneho, literárneho, vedeckého i hospodárskeho rozvoja, reprezentatívnym prostriedkom verejného života Slovákov bez ohľadu na ich náboženskú alebo nárečovú príslušnosť, atribútom slovenskosti.“¹²

Dnes píšeme tak, ako hovoríme a počúvame, pričom jazyk modlitby a liturgických obradov je z hľadiska jazykového vývinu dôkazom o kontinuálne sa rozvíjajúcej konfesionálnej identite slovenských veriach. Tento jazyk spája Slovákov nie podľa istej konfesionálnej tradície, ale stmeluje slovenské jazykové povedomie so slovenskými kultúrnymi koreňmi a ich konfesionálnym vývinom a tradíciou. Religiózný jazyk cirkví sa dnes už preto vníma predovšetkým a najmä ako jazyk modlitby, ako symbol spätý s posvätnou tradíciou cirkvi a jej jazykovo-liturgickou identitou. Aj moderná spisovná slovenčina vzhľadom na tieto skutočnosti „zachováva viaceré

¹¹ Doruľa, J.: O jazyku Kamaldulskej Biblie a Kamaldulského slovníka. In Doruľa, J. (ed.): Slovenská, latinská a cirkevnoslovenská náboženská tvorba 15.–19. storočia. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2002, s. 68.

¹² Doruľa, J. Slováci medzi starými susedmi. Môžu byť aj Slováci starí? Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov, 2015, s. 257.

tradičné, „starobylé“ jazykové prvky, ktoré spisovnému jazyku obradov pridávajú akúsi patinu nevšednosti a vznešenosti.“¹³ Súčasné slovenské preklady liturgických textov do spisovnej slovenčiny sú tak prirodzeným odrazom cirkevných tradícií a konfesionalizmu v slovenčine dokazujú najmä tradičné (sakralizačné) hodnotové parametre vzťahu medzi slovenským jazykom a liturgickým jazykom konkrétnej konfesie.

Pri prekladaní Biblie v 18. storočí sa kamaldulskí mníši už však snažili odpútať od jazykových foriem predlôh, o ktoré sa opierali pri tvorbe prvého slovenského prekladu Kamaldulskej Biblie tým, že už napríklad „netransformujú vždy verne latinské gramatické tvary [*preklad Biblie kamaldulskí mníši uskutočnili z Vulgáty*, pozn. P.Ž.] do ekvivalentných slovenských tvarov, ani neprekladajú vždy doslovne slová a slovné spojenia, lež vystihujú vo svojom preklade zmysel, ktorý sa usilujú pretlmočiť čo najprístupnejším vyjadrením. Preto jazyk ich prekladu sa vyznačuje celým radom jazykových prvkov charakterizujúcich živý hovorený jazyk. V ich preklade sa prejavuje zjavné úsilie o sprístupnenie textu Biblie slovenskému čitateľovi. (...) Základné zložky slovenského jazykového vedomia tvoria obsahovú náplň prirodzeného jazykového citu kamaldulských prekladateľov Biblie. Tento jazykový cit je u nich natoľko samozrejmy a stabilizovaný, že nepripúšťa rozkladný zásah cudzorodých prvkov do jeho základných stavebných zložiek. (...) slovenský charakter širšej platnosti má celý rad ďalších hláskových a gramatických javov,“¹⁴ ktoré sú pre kamaldulských prekladateľov celkom prirodzené a ich používanie spolu s uplatňovaním všeobecne zrozumiteľnej lexiky je nezameniteľná a úplne bežná a práve v porovnaní s inými slovanskými jazykmi a biblickými prekladmi do týchto slovanských jazykov dokumentuje jedinečnosť slovenčiny.

Hoci preklad Kamaldulskej Biblie vznikol na východnom Slovensku, nemá nič spoločné s prekladom Kalvínskeho Žaltára, ktorého vznik v slovenskom prostredí súvisí s liturgickými potrebami slovenských kalvínov. Na rozdiel od kamaldulského prekladu starozákonnej knihy Žalmov vznikol preklad východoslovenského Kalvínskeho Žaltára ako liturgický text a hlavnou metodologickou zložkou bola poetizácia žalmových textov. Prebásnenie bolo prioritou prekladateľov Kalvínskeho Žaltára, keďže bol text Žalmov určený na používanie v rámci bohoslužobného spevu a na deklamáciu jednotlivých žalmových textov veriacimi počas spoločných služieb Božích v slovenčine. Literárna forma jazyka Kalvínskeho Žaltára je totiž usposobená na verejnú deklamáciu a spev v rámci bohoslužobného procesu, čomu zodpovedá aj pevná veršová štruktúra jednotlivých prebásnených žalmov.

Východoslovenskí kalvíni totiž neprijali za svoj kultový jazyk po celom Slovensku rozšírený západoslovenský kultúrny variant slovenčiny tak, ako neprijali ani bibličtinu, resp. slovakizovanú češtinu, ktorá bola liturgickým jazykom slovenskej evanjelickej cirkvi. Kultovým jazykom slovenských kalvínov sa na základe všeobecne prijatej zásady reformovaných cirkví stala v slovenskom jazykovom prostredí miestna kultivovaná východoslovenská podoba materinského jazyka.¹⁵ Použitie slovenčiny pri prekladoch žalmových textov pre potreby zemplínskych kalvínov tak vytvorilo podmienky najmä pre uplatnenie východoslovenského variantu kultúrneho slovenského jazyka ako sakrálneho jazyka reformovanej cirkvi, ktorý je zároveň symbolom dokumentujúcim príslušnosť týchto slovenských veriacych reformovanej cirkvi k slovenského jazykovo-kultúrnemu prostrediu.¹⁶

¹³ Doruľa, J. Slováci medzi starými susedmi, c. d., s. 260.

¹⁴ Doruľa, J. Slováci medzi starými susedmi, c. d., s. 111, 129, 156.

¹⁵ Bednárová, K.: Dejiny umeleckého prekladu na Slovensku I. Od sakrálneho k profánnemu. Bratislava: Ústav svetovej literatúry – Veda, vydavateľstvo SAV, 2013, s. 165.

¹⁶ Žeňuch, P.: O kultúrnych a jazykových súvislostiach vzniku slovenského Kalvínskeho Žaltára: Východoslovenský

J. Doruľa v súvislosti s uplatňovaním západoslovenskej kultúrnej podoby slovenského jazyka v celom slovenskom prostredí poukazuje na to, že slovenčina so západoslovenským základom bola síce kultivovaná v prostredí katolíckych vzdelancov na západnom Slovensku, ale používali ju aj „vzdelanci na celom slovenskom jazykovom území, vydávali sa v nej aj spisy a tlače centrálnych úradov vo Viedni. (...) je prirodzené, že kamaldulskí prekladatelia vychádzali z tradície, ktorá sa pri používaní slovenského jazyka ustálila v priebehu prirodzeného jazykovo-historického vývinu v jeho katolíckej línii, sami však významným podielom prispeli k jej upevneniu najmä svojím pokusom o kodifikovanie normy slovenského písaného jazyka, o zavedenie pravidelnosti do viacerých oblastí používania tohto jazyka.“¹⁷

Hoci sa preklad Kamaldulskej Biblie nerealizoval v tlačenej podobe, ale ostal v rukopise, ktorý bol pripravovaný pre tlač, predstavuje v konkrétnom historickom období 18. storočia doklad o životaschopnosti celospoločensky uplatňovanej západoslovenskej podoby národného slovenského jazyka.

Hoci kultúrny jazyk západoslovenského trnavského okruhu je reprezentantom najmä katolíckej línie slovenskej národného a kultúrneho vývinu,¹⁸ možno ho pokladať aj za dôležitý stupeň napĺňania potrieb slovenskej spoločnosti v predkodifikačnom období kultúrneho vývinu Slovákov, ktorý sa aj v ostatných slovanských národoch spája s kodifikačnými procesmi národných jazykov.

Das Slowakische und slowakischer Konfessionalismus

Peter Žeňuch

Die Kultursprache der westslowakischen Region Trnava repräsentiert vor allem die katholische Linie der slowakischen nationalen und kulturellen Entwicklungslinie, man kann sie aber auch als eine wichtige Etappe der Erfüllung der Bedürfnisse der slowakischen Gesellschaft in der Vor-Kodifikationsperiode der kulturellen Entwicklung der Slowaken betrachten. Der Prozess der Benutzung der kultivierten Nationalsprache in der Bibelübersetzung ist auch in anderen slawischen Nationen realisiert worden und ist sehr eng mit den Kodifizierungsprozessen der slawischen Nationalsprachen zusammenhängend. Die slowakische konfessionelle Entwicklung in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts wurde auch durch das intensive Bemühen um die literarische Form der slowakischen Sprache geprägt. Obwohl die Sprache ein national identifizierendes Merkmal einer Nation ist, hängt die sprachliche Vielfalt der mit der Slowakei assoziierten Schrift Denkmäler, insbesondere der Ort ihrer Entstehung, auch von den sprachlich-kulturellen Traditionen der verschiedenen slowakischen Konfessionsgemeinschaften ab. Diese sprachliche Vielfalt der Literaturdenkmale beweist jedoch nur die Vielfältigkeit der kulturell-konfessionellen Entwicklung der Slowaken und ihrer sprachlich-konfessionellen Traditionen. Die konvergente Entwicklung der slowakischen Nationalsprache ist ein Beweis für ihre Funktion als verbindendes Kommunikationsmittel.

kultúrny jazyk ako sakrálny jazyk. In Zubko, P. – Žeňuch, P. – Lapko, R. – Marinčák, Š.: Slovenský Kalvínsky Žaltár. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. VII. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov, 2020, s. 67.

¹⁷ Doruľa, J.: Slováci medzi starými susedmi, c. d., s. 159-160.

¹⁸ Doruľa, J. – Krasnovská, E. – Žeňuch, P.: Dve línie v slovenskom jazykovo-historickom vývine alebo slovensko-české vzťahy v predpisovnom období. In Doruľa, J. (ed.): XII. medzinárodný zjazd slavistov v Krakove. Príspevky slovenských slavistov. Bratislava: Slovenský komitét slavistov – Slavistický kabinet SAV 1998, s. 65-92.